

Recensioner

Claus von Carnap-Bornheim, *Kriegsbedingt zerstört – wissenschaftlich rekonstruiert: Die Prussia-Sammlung aus dem Königsberger Schloss*. Dresden 2024. 52 s. ISBN: 978-3-95498-788-7.

Detta är en liten skrift, 52 sidor, egentligen ett tryckt föredrag hållet av Claus von Carnap-Bornheim i Leibnizinstitutets serie Geschichte und Kultur des östlichen Europas. Förstörda kulturmiljöer och museisamlingar har tyvärr blivit en aktuell fråga igen i våra dagar. Ett välkänt exempel från en tidigare period är slottet i Königsberg/Kaliningrad, som fram till andra världskriget hyste en av Europas största museisamlingar, den s.k. Preussiska samlingen.

Från mitten av 1800-talet utvecklades Ostpreussen till fokus i europeisk arkeologi. Preussiska samlingen i slottet i Königsberg omfattade över 200 000 föremål och flera hundratusen dokument. Med denna bakgrund blir avbrottet i forskningstraditionen desto mer dramatisk. Efter 1945 gällde den Preussiska samlingen som förlorad och därmed över 12 000 års bosättningshistoria. I och med de förändrade politiska förhållandena i Östersjöområdet under 1990-talet öppnades Kaliningradområdet för internationellt samarbete och forskning. Vid samma tid kom överraskande upplysningar att delar av samlingar och arkiv fanns i Berlin och i Kaliningrad. På olika omvägar hade en betydande del av materialet hamnat i en källare hos Akademie der Wissenschaften i Berlin (DDR). I en nedlagd militäranläggning i Kaliningrad, bland skräp och avfall, låg material som identifierades som tillhörigt det förstörda museet. Material framkom även på andra håll, i Polen, Baltikum och Tyskland. Fynd och dokumentation har alltså förvarats på flera olika platser, ofta under mycket ogynnsamma förhållanden. Fukt- och brandskador är påtagliga och fynden är i stor utsträckning slitna ur sin kontext. En stor uppgift vore att säkra dokument och vidare att identifiera enskilda föremål, samt att placera dem i sitt sammanhang. Det absolut största och

viktigaste beståndet finns i Berlin, 45 000 fynd och 50 000 dokument. Beståndet i Kaliningrad består av ca 30 000 fynd.

De nya politiska förhållandena i östra Östersjöområdet möjliggjorde internationellt samarbete, som resulterade i forskningsprojektet "Forschungskontinuität und Kontinuitätsforschung", med tyska, polska och baltiska forskare (tidigare även ryska). Det startade 2012 och ska fortgå till 2028. Projektets syfte är att samla, dokumentera och ordna materialet samt att göra det tillgängligt för forskningen. Det är placerat inom ramen för akademiprogrammet i Mainzer Akademie der Wissenschaften und der Literatur och organiseras av Zentrum für Baltische und Skandinavische Archäologie (ZBSA) i Schleswig och Berliner Museum für Vor- und Frühgeschichte (MVF) i Berlin med Claus von Carnap-Bornheim och Matthias Wemhoff som projektledare.

Projektets syfte är att rekonstruera det som länge tyckts som för alltid förlorat. Detta sker genom identifiering och digitalisering av de ofta mycket sköra och skadade dokumenten samt att genom dokument identifiera fyndmaterialet och placera föremålen i sin kontext. Dessutom har en omfattande markinventering av identifierade fornlämningar skett i fält. Emellertid är den del av området som tillhör Kaliningrad oblast numera spärrat för utländska forskare, och här påminner situationen återigen om den som rådde under kalla kriget.

Resultaten från projektet presenteras löpande i såväl digital som tryckt form. Projektdata-banken "prussia museum digital" är projektets centrala arbets- och forskningsinstrument. Det är en digital portal som förenar de geografiskt vitt spridda bestånden från Königsbergsmuseet på en plats och utgör ett centralt redskap för det vidare arbetet.

Projektet är uppbyggt i tre moduler: 1) Arkivalier och fynd, 2) Verifiering och validering, samt 3) Bebyggelseforskning. Inom modul 1 bearbetas arkivmaterial och fynd, utgrävnings-

dokumentation, tematiska kartor och fackkorrespondens från tiden 1826 till 1945. Digitaliseringen av detta material var klar 2012. Inom ett par sidoprojekt har ett stort antal föremål bearbetats, drygt 9 000 objekt från förromersk järnålder–folkvandringstid samt ca 9 000 objekt från 800- till 1400-tal. Efter avslut av dessa projekt har resultaten infogats i databanken. Modul 2, validering och verifiering, innebär att belägga fyndplatserna och lokalisera dem genom GIS. Hittills har mer än 1 000 fyndplatser lokaliserats i Samland och Memelområdet. Många fornlämningar, liksom läget för sådana som inte längre existerar, kunde platsbestämmas. Det handlar främst om borgvallar, gravhögar och större gravfält. Modul 3 omfattar borgvalls- och bebyggelseforskning och innebär inventering i fält. Här står borgvallarna särskilt i fokus. De visar på koncentrationer särskilt till kontaktleder och områden med naturtillgångar, inte minst till bärnstensförekomster. Kronologi och uppbyggnad fastställs bland annat med hjälp av borrhögar och ¹⁴C-dateringar av kol.

Resultat från projektet publiceras löpande i serien Studien zur Siedlungsgeschichte und Archäologie der Ostseegebiete, Zentrum für Baltische und Skandinavische Archäologie, Schleswig/Berlin. Band 16 i serien: *Wikinger und Balten an der Memel: Die Ausgrabungen des frühgeschichtlichen Gräberfeldes von Likuhnen in Ostpreussen 1928–1939* av Goßler, N. & Jahn, Ch., recenserades i *Fornvännen* 2020/2. Det centrala arbetsredskapet, ”prussia museum digital”, som kommer att omfatta all arkeologisk information av det ostpreussiska materialet fungerar som en onlineportal, som ständigt aktualiseras. ”Archäologische Atlas”, som hittills finns digitalt, planeras att också komma i en tryckt version.

Fem år återstår av projektet ”Forschungskontinuität und Kontinuitätsforschung”. Många resultat av rekonstruktionen av ett försvunnet kulturarv har presenterats, fynd och dokument har räddats till framtiden. Den försvunna Preussiska samlingen blir alltmer tillgänglig för forskningen. Detta omfattande material utgör ett centralt tillskott för alla som arbetar med frågor inom östersjöområdet, inte minst för forskare med fokus på tiden romersk järn-

ålder till tidig medeltid, men även för tidigare perioder.

Sedan manuskriptet färdigställts har ännu en bok inom projektet kommit ut med material som borde intressera alla som arbetar med skandinavisk vikingatid. Jahn, Ch. & Ibsen T. Wiskiauten/Mochovoe. *Das wikingzeitliche Gräberfeld: Funde und Befunde der Ausgrabungen 1865–1939. Studien zur Siedlungsgeschichte und Archäologie der Ostseegebiete*. Band 22/2.

Birgitta Hårdh

Institutionen för arkeologi och antikens historia
Lunds universitet
Box 192
SE-221 00 Lund
birgitta.hardh@ark.lu.se

Solveig Marie Wang, *Decolonising Medieval Fennoscandia: An Interdisciplinary Study of Norse-Saami relations in the medieval period*. Religious Minorities in the North, vol. 5. Berlin, De Gruyter, 2023. 278 s. ISBN: 9783110784169.

Hur såg interaktionen mellan nordbor och samer i Skandinavien ut under yngre järnålder och tidig medeltid? Var mötet mellan den norske kungen Harald Hårfagre och den samiska hövdingadottern Snöfrid ett mytiskt undantag, en isolerad händelse i ett etniskt homogent landskap dominerat av föregångare till dagens norrmän, finländare och svenskar? Vad har de norröna sagorna att säga om saken och kan deras utsagor få stöd i det arkeologiska källmaterialet? Frågan är mer aktuell än på länge. Markkonflikter runt om i Sápmi och allt starkare nationalistiska tongångar i Skandinavien har gjort denna historia viktigare under senare tid. I Solveig Marie Wangs doktorsavhandling i Scandinavian Studies från universitetet i Aberdeen (tryckt 2023) finns många och utförliga svar på dessa och andra frågor.

Redan 1970 publicerade Knut Bergsland en första kritisk genomgång av omnämnanden av samer i de det norröna sagamaterialet (Bergsland, norska HT, 1970). Hans arbete kom att skapa debatt, men över tid har allt fler accepterat Bergslands slutsatser: samisk och norrön histo-

ria är djupt sammanflätad och präglar hela den långa medeltiden. Arkeologiska undersökningar som Inger Zachrissons i Vivallen i Härjedalen kom under 1980-talet att fördjupa bilden av den långa samiska historien i Mittnorden. Senare decenniers intresse för postkoloniala perspektiv har också bidragit till att luckra upp äldre tiders kulturdualism. I Norge har också arkeologin varit avgörande för att uppmärksamma interaktion och utbyte mellan samer och nordbor under järnålder och medeltid under senare år.

Solveig Marie Wangs doktorsavhandling utgör en både breddad och fördjupad förståelse av den norröna-samiska historien i Mellan- och Nordskandinavien. Arbetet är mycket imponerande. Här finns en genomgång av samtliga norröna sagor och norska lagar med samiska belägg och med en grund i ett kritiskt perspektiv på vad som kan förväntas vara samiskt och inte, i dessa ofta dunkla och svårtydda sagor och lagar.

Boken består av sju kapitel och en kort sammanfattning. Kapitel ett är en introduktion till källmaterialet med teoretiska och metodiska utgångspunkter samt frågeställningar. Kapitel två presenterar det omfattande källmaterialet från Othores berättelse för Alfred av Wessex på 800-talet till högmedeltida lagtexter. Kapitel tre behandlar vad som kan sägas vara bokens centralpunkt: det samiska motivklustret (*The Saami motif-cluster*), alltså berättelser om skidåkningen, bågskyttet, båtbygget, magin, jakten och björnritualerna. Här behandlas det skriftliga omnämnandet som specifikt nämner samers särskilda ställning som bågskyttar, båtbyggare och magiker, men även förekomsten av dessa motiv utan att det i källorna explicit sagts att samer är utförare eller avsändare. Kapitel fyra utgörs av en geografisk genomgång över de samiska kärnområdena och bosättningar under yngre järnålder och medeltid från Värmland och Viken i söder, Island i väster, till Kolahalvön i öster. I detta kapitel behandlas också relationen till andra historiska folk som bjarmer och kväner.

Kapitel fem behandlar så den stora frågan om den föreställt underordnade roll som samer historiskt (menats ha) haft gentemot de norröna hövdingarna och kungarna vilket ansetts tydliggjort genom de specifikt norska aktiviteterna: finnköp (*finnkaup*) och finnfärd (*finnferð*). I ka-

pitel sex analyseras familjerelationer, handelspartnerskap och äktenskap mellan samer och andra nordbor. Här flyttar också författaren fokus från lagtexter och sagamaterial till arkeologin. Genom de lite trubbiga termerna *fluid spaces* och *common ground* lyfter Wang fram ett urval gravar och boplatismaterial som pekar på starka samiska traditioner, men också på samarbete och samröre med icke samiska grupper och individer. Religionens roll lyfts också fram och här betonas den kristna missionens betydelse för antisamisk politik och dito praktik under medeltiden.

Avhandlingens sista empiriska kapitel utgörs av en studie av det omfattande sydsamiska området och här lyfts kontakterna mellan Mälardalens järnåldersfurstar och samer tillsammans med kontakterna mellan det sydliga Finnmark och det framväxande norska riket vilket bland annat uppmärksammas genom Jostein Bergstøls arbeten i Lesja och Hege Skallbjerg Gjerdes undersökningar i Hallingdal, Buskerud. Här framgår att det sydsamiska området är betydligt mer omfattande än vad som tidigare antagits och sträcker sig långt sydligare än vad som vanligen anses vara det sydliga Sápmi/Saemie.

Solveig Marie Wangs bok är välskriven och tämligen lättillgänglig. Rubriksättning, hänvisningar och sammanfattningar är tydliga och konsekventa. Samtliga citat ur saga- och lagmaterialen återges i ursprunglig fornnordisk form och med engelsk översättning vilka förefaller korrekta och noggranna. Det teoretiska ramverket är väl anpassat till frågeställningen och källmaterialet. Här finns många styrkor och några förtjänar att lyftas fram.

Fenomenet *finnkaup*, alltså norska hövdingars och kungars handel med och tributtagning från samer, omvärderas av Wang som menar att fenomenet snarare ska ses som en del av en allmän och spridd skattlägningsprocess. Den här tidiga territorialiseringen av makten, en tidig version av feodalisomens regionala uttryck i Finnmark, är exempel på betydelsen av skattläggning och en process som samtidigt ägde rum runt om i Norden. *Finnkaupens* ekonomiska betydelse för de norröna hövdingarna lyfts också fram som helt avgörande för den norska expansionen västerut mot England, Skottland, Island och Grönland. Denna handel kan ses som en tidig variant

av vad som i Nederländerna under 1600-talet kallades *moderngenotie* – moderhandeln – grunden för all handel.

Som med alla goda arbeten finns även svagheter. Det norröna sagamaterialet är snårigt och ändringar av namnstavningar och skillnader i stavning mellan språk gör att det inte alltid är lätt att hålla reda i den empiriska massan. Här hade läsaren varit hjälpt av några tabeller som presenterade källmaterialet. En kvantitativ framställning hade tillfört mycket för att ge en uppfattning om hur många omnämnanden om samer det rör sig om i respektive sagor, och om detta förändras över tid.

Boken är välskriven, men en redaktör hade avsevärt kunnat bidra till framställningen. Texten är tryfferad med skrivningar som "I have proven", "in my opinion", "I strongly argue". Ett övertygande vetenskapligt argument bör tala för sig själv. Just det postkoloniala perspektivet hade också tjänat på att vila på de många empiriska beläggen snarare än subjektiva interventioner. Begreppsapparaten är också bitvis lite slarvig. Återkommande återopas nationalstaten som ett koncept relevant för att förstå det medeltida Finland, Norge och Sverige. Även begreppet stat används för dessa förflutna samhällen vilket är ahistoriskt för en tid då vi bör tala om mångspråkiga och mångkulturella riken. Även kolonialism är ett begrepp som svårligen lånar sig till den medeltida världen och även under senare tidsperioder är det kanske oftare kolonisering än kolonialism som syns i källmaterialet.

Titeln på boken – *Decolonizing Medieval Fennoscandia* – är emellertid rimlig och rättvisande då avkolonisering i hög grad handlar om att återge medeltidens samer en plats i både dåtid och nutid. Denna strävan, som författaren lyckas

väl med, hade dock kunnat förstärkas genom att även samiska källor hade nyttjats som ett slags kontranarrativ. Muntliga traditioner eller skrivna berättelser som Johan Turis *Muittalus sámid birra: En bok om samernas liv* (1910) hade kunnat ge fördjupade perspektiv.

Analysen hade också tjänat på att ge den arkeologiska sidoblicken mer utrymme. Här hade författaren kunnat, vilket förstås krävt mer tid och mer arbete, placera den arkeologiska analysen i det triangulerande perspektivet som praktiseras i svensk historisk arkeologi. Det källmaterial som författaren berör är mycket rikt och skulle kunna ges en betydligt fulligare analys än vad som presenteras här. Mycket hade vunnits genom fler kartor över fyndplatser och fornlämningsmiljöer, foton på miljöer och lämningar – ett foto på vintervägen i Arjeplogsfjällen (Adamvalldävaen) från tidig medeltid kantad med resta stenar – hade varit ett illustrativt exempel. Bilder på föremål och analys av dem hade understrukt myllret av kontakter, influenser, beroenden och den konkurrens som präglat och präglar de norrön-samiska relationerna de senaste 1 500 åren.

Helhetsomdömet är trots denna kritik mycket positivt. Här finns – äntligen – en vederhäftig sammanställning, analys och tolkning av det omfattande skriftliga källmaterial som berör samiska förhållanden under yngre järnålder och medeltid.

Jonas Monié Nordin

Institutionen för arkeologi och antikens historia
Stockholms universitet
SE-106 91 Stockholm
jonas.monie.nordin@ark.su.se